

Examining the Forex Market and its Functions with a Micro and Macro Jurisprudential Approach

Ahmad Ameli*

Mahdi Bahadori**

10.30497/IFR.2023.243956.1760
20.1001.1.22518290.1401.12.1.6.1

Astract

The forex market is one of the most important financial markets, which indirectly, on the Internet and through brokerage, provides traders with the possibility of buying and selling foreign currencies. On the one hand, the following article explains the nature of the forex market and its structure using a descriptive-analytical method, and on the other hand, it examines its jurisprudential nature by referring to the Qur'an and Sunnah. In reviewing the criticisms about the mentioned market, the method of investigation is in two main areas, first, the micro approach (the contract between the trader and the broker) and its separation from the macro approach (the interest of governance) from one point of view, and secondly, the investigation in the form of distinguishing between the nature of the forex market and the precedents. and the market entry requirements are defined; The results of this research show that based on jurisprudential principles, there is no problem with the principle of transaction in such a market because it has all the conditions of validity and evidences such as "Afwa al-Aqud" and "Muslims on their terms" are valid. In contrast to this theory, jurisprudential problems such as the right to falsehood, the rule of negation of the mustache, false, formal and usurious nature of the transaction, and legal problems such as the lack of prosecution in international forums and the impossibility of obtaining a license to operate in the forex market at the level of the national economy.

Keywords

Foreclosure of the Transaction, Forex, Exchange Rate, Trading Leverage, Jurisprudential Approach, Micro and Macro.

JEL Classification: F31, G15, G32, G38.

* Assistant Professor, Economic Sciences, Education Department of Energy and Resource Economics, Faculty of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran.
ameli@khu.ac.ir 0000-0003-3347-9735

** PhD Student, Jurisprudence and Principles and Economics, Razavi University, Mashhad, Iran. (Corresponding Author). bahadori3062@gmail.com 0000-0001-6641-5776

Received: 2022/12/13

Accepted: 2023/05/07

بررسی بازار فارکس و کارکردهای آن با رویکرد فقهی خردنگر و کلان‌نگر

مهدی بهادری**

احمد عاملی*

چکیده

مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی از یک‌سو، به تبیین ماهیت بازار فارکس و ساختار پرداخته است و از سوی دیگر، با استناد به قرآن و سنت و به دلیل اینکه تمامی شرایط صحت را دارا است و ادله‌ای همچون «اوفوا بالعقود» و «المسلمون عند شروطهم» در آن جاری می‌شود، بیان دارد که با بررسی ماهیت فقهی آن اصل، معامله در چنین بازاری اشکال ندارد. اشکال‌های فقهی و حقوقی وارد به این نظر، در قالب بررسی رویکرد خرد (قرارداد بین معامله‌گر و کارگزار) و تفکیک آن با رویکرد کلان (مصلحت حکمرانی) انجام شده است و از سوی دیگر الزامات ورود به بازار در قالب تفکیک بین ماهیت بازار فارکس از سویی و مقدمات و تعریف شده است. نتیجه بررسی و نقد این دو دسته ایراد فقهی و حقوقی نشان می‌دهد که غالب اشکال‌ها به مقدمات و الزامات ورود به بازار است. به‌علاوه دسته‌ای از اشکالات مربوط به رویکرد کلان یا مصلحت حکمرانی است که برای اقتصاد ایران قابل‌ذکر است و به صحت شرعی معامله‌های در این بازار ایرادی وارد نمی‌کند.

واژگان کلیدی: توقیفی بودن معامله؛ فارکس؛ نرخ ارز؛ اهرم معاملاتی؛ رویکرد فقهی؛ خرد و کلان.

---

* استادیار، علوم اقتصادی، گروه آموزش اقتصاد انرژی و منابع، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
ameli@khu.ac.ir

** دانشجوی دکتری، فقه و اصول و اقتصاد، دانشگاه رضوی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)
bahadori3062@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۲

مقاله برای اصلاح به مدت ۲۱ روز نزد نویسندگان بوده است.

مقدمه

انسان‌ها در گذر زمان، سطح دانش و علوم خود را ارتقاء داده و با به‌کارگیری قدرت تفکر و خلاقیت توانسته‌اند روش زندگی خود را تغییر دهند، به‌نحوی که نوع روابط اجتماعی و شکل زندگی آن‌ها متفاوت شده و در هر عصر و زمانی مسائل جدیدی را مطرح نموده که در قبل هیچ سابقه‌ای نداشته و بر اثر این تغییر و تحولات، به معامله‌های جدیدی دست پیدا کرده‌اند که در روایات و متون اصلی، سخنی از آن‌ها به میان نیامده و احکام آن‌ها بیان نشده است، لذا بر آن شدیم تا بازار فارکس که از نظر حجم معامله‌های روزانه، جزء بزرگترین بازارهای موجود در دنیا است که امکان ورود و خروج آن در کمتر از ثانیه و لحظه وجود دارد و به‌علاوه این بازار به دلیل نقدشوندگی بالا، دادن اعتبار به مشتریان، امکان مدیریت موقعیت‌ها و فرصت‌های بسیار با سرمایه اندک دارای جذابیت زیادی بوده و باعث شده افراد بسیاری به دنبال کسب اطلاعات درباره این بازار و زمینه حضور و کسب درآمد در آن باشند و از سویی یکی از ثمرات از هم پاشیدن قرارداد برتون وودز در دهه ۷۰ میلادی است (برارپور، ۱۳۹۷) را موردبررسی قرار داده تا معامله‌های بازار ارز با ویژگی‌های بازار فارکس که پیشینه‌ای برای آن تا قبل از توافق‌نامه برتون وودز نبود را با رویکرد فقهی بررسی کنیم. بنابراین با توجه به پرسش‌های مختلف مقلدین مراجع تقلید در خصوص مجاز بودن و حلیت معامله‌ها و کسب درآمد در آن و استفاده از ظرفیت‌های این بازار، ضرورت بررسی ابعاد فقهی این بازار روشن شده تا بتوان با تکیه بر مطالعات فقهی بازار فارکس ظرفیت‌های علمی برای نهادسازی لایه حکمرانی بازار مالی کشور فراهم آورد.

مهم‌ترین سؤال‌هایی که در این مطالعه درصدد پاسخ به آن هستیم عبارتند از: ماهیت بازار فارکس و کارکردهای آن چیست؟ دیدگاه فقهای معاصر درباره انواع معامله‌ها در این بازار چیست؟ قواعد فقهیه مورداستناد در حلیت معامله و ادله ارائه‌شده در عدم جواز حضور در این بازار کدام است و نحوه پاسخ به اشکال‌های عدم جواز معامله کدام است؟ این مقاله با روش توصیفی، تحلیلی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به بررسی فرضیه مشروعیت اصل بازار فارکس پرداخته است، لازم به ذکر است هرچند مبتنی بر قواعد فقهیه، حلیت و جواز معامله‌های این بازار اثبات می‌شود ولی ورود به این بازار مالی بزرگ برای افراد عادی فاقد دانش لازم تحلیل مالی، پرخطر بوده و با احتمال بالایی از دست دادن

سرمایه این افراد اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. در ادامه ضمن ماهیت شناسی بازار فارکس و کارکردهای آن، پیشینه نظری فقهی در قالب نظر مراجع محترم تقلید و پژوهش‌های محققین در این زمینه ارائه شده و در ادامه نقد و بررسی اشکال‌های فقهی مبتنی بر قواعد فقهیه مختلف و اشکال‌های حقوقی مبتنی بر قانون و مقررات سازمان‌های ذی‌ربط و پاسخ به آن‌ها ارائه شده و در آخر جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مطالب بیان می‌شود.

۱. ماهیت شناسی بازار فارکس

بازار فارکس یک بازار جدید مالی و اقتصادی است و برای استنباط احکام در ابعاد مختلف این بازار لازم است مفهوم و کارکردهای اقتصادی آن تشریح گردد، تا بهتر بتوانیم در رابطه با حکم فقهی آن اظهارنظر نماییم، لازم به ذکر است جنبه‌های حداقلی از بازار فارکس باهدف تبیین محل نزاع در بررسی فقهی و حقوقی ذکر می‌شود و از ذکر خیلی از جزئیات مربوط به طبیعت یک بازار مالی اجتناب شده امری که در کتاب‌های تخصصی مربوطه با تفصیل و حجم بیشتری ارائه شده است.

۱-۱. ماهیت بازار فارکس

فارکس^۱ اصطلاح لاتین و برگرفته از دو کلمه Foreign Exchange به معنی تبادل ارزهای خارجی و تبدیل یک ارز به ارز دیگر است، این تبادل برای معامله کالاها، خدمات شرکت‌ها و دولت‌ها، هزینه‌های سفر جهان‌گردان و مسافران یا سرمایه‌گذاری اشخاص و بنگاه‌ها در کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرد (علی بابائی، ۱۳۸۹، ص. ۱۴).

معامله‌گران در این بازار مانند بانک‌ها و مؤسسات، از طریق شبکه‌های الکترونیکی و خطوط اینترنتی، یک ارز را در مقابل ارز دیگر معامله می‌کنند. هرچند ماهیت معامله‌های بازار فارکس، فرابورس (OTC) است و دارای مکان فیزیکی مشخص و معینی نیست (Sager & Taylor, 2006). روز معاملاتی از استرالیا و آسیا شروع می‌شود و در ادامه پس از باز شدن بازارها در فرانکفورت، لندن و پاریس، فعالیت به اروپا منتقل می‌شود و در اواخر بعدازظهر در نیویورک به پایان می‌رسد (King, Osler & Rime, 2011). در بازار تبادل ارز جهانی، ارزهای مختلفی همچون دلار آمریکا، یورو و پوند، توسط گروه‌های مختلف سرمایه‌گذاری مانند بانک‌ها، شرکت‌های مالی بزرگ، مؤسسات چندملیتی، تجار و

کسبه، شرکت‌های صادرات و واردات، شرکت‌های بیمه‌ای، سفته‌بازها و اشخاص حقیقی بانگیزه‌های کاملاً متفاوتی مورد معامله قرار می‌گیرد. این بدان معنا است که حضور در معامله‌های بازار فارکس فقط برای اهداف سفته‌بازی نیست و هرکدام از فعالان نقش خود را در بازار ایفاء می‌کنند که تمامیت و ثبات آن را فراهم می‌آورد (مساح، ۱۳۸۶، ص. ۱۶۵).

۲-۱. ساختار بازار فارکس

در درجه اول معامله‌ها در فارکس از طریق بانک‌ها، کارگزاران، دلالتان، مؤسسات مالی و اشخاص خصوصی انجام می‌شود (مکرا، مارک، بدون سال).

بازار فارکس از سه سطح تشکیل شده، سطح یک بازیگران اصلی یعنی بانک‌ها هستند که نحوه تعامل و کارکرد بین‌بانکی از دید افراد حقیقی آشکار نیست و سطح دوم و سوم تفکیک حقیقی به اعتبار افراد حقیقی یا حقوقی ندارد ولی می‌توان سطح سوم را دارای عنصر سفته‌بازی دانست که از سطح دوم متمایز خواهد شد. این سطوح به شرح زیر هستند:

۱. **بازار بین‌بانکی:** لایه بالایی فارکس همان بازار بین‌بانکی است. برخلاف فهم عامه، این بازار محلی برای تبدیل ارزها نیست. در واقع بازار مذکور مجموعه‌ای از توافقات بین بانک‌های مرکزی بزرگ دنیا بوده که در این بازار بانک‌ها از موجودی ارزی قابل فروش یکدیگر و نرخ هرکدام مطلع می‌شوند خدماتی که در این لایه ارائه می‌شود ابزاری جهت رؤیت نرخ خریدوفروش بانک‌های مختلف است.
۲. **بازار خریدوفروش مستقیم (بازار نقدی):** در این لایه از بازار فارکس که بازار خرد ارز نیز نامیده می‌شود، اشخاص حقیقی و حقوقی که نیاز واقعی به مبادله ارز دارند، ارز موردنیاز خودشان را از طریق مراجعه بانکی تأمین می‌کنند. لازم به ذکر است که در مبادلات بزرگ بهتر است افراد با رصد قیمت‌های ارز بهترین نرخ بانکی ارز را تشخیص داده و مبادله را انجام دهند.
۳. **بازار خریدوفروش غیرمستقیم (بازار خریدوفروش نوسانات نرخ ارز):** بازار خریدوفروش غیرمستقیم (بازار خریدوفروش نوسانات نرخ ارز) در این سطح معامله‌گران خرد اعم از شخص حقیقی و حقوقی به صورت غیرمستقیم و از طریق

کارگزار با بازار سنتی بین بانکی مرتبط شده و اقدام به خرید و فروش می کنند. باید گفت در این سطح معامله گر می تواند سود یا زیان های سنگینی را به دست آورد و یا متحمل شود ولی کارگزار می تواند از این معامله ها حق کارگزاری خود را در هر معامله اخذ کند چه این معامله ها بدون اهرم معاملاتی باشد و چه از ظرفیت اهرم معاملاتی استفاده نماید (حاجی غیاثی فرد و نیکومرام، ۱۳۹۸).

۳-۱. مزایای بازار فارکس

با میانگین گردش مالی روزانه در سال ۲۰۱۹ میلادی تقریباً ۶٫۶ تریلیون دلار، بازار جهانی FX به مراتب بزرگترین و عمیقترین بازارهای مالی است و شامل چند زیر بازار است: بازار نقدی، بازار سوآپ FX، بازار فوروارد، بازار سوآپ ارز و بازار آپشن (Nordstrom, 2002).

بازار فارکس دارای ویژگی های متعددی است که سرمایه گذاران و صاحبان وجوه مازاد را به هدف کسب سود وارد این بازار می کند که عبارتند از: عدم محدودیت زمانی و مکانی (مکرا، مارک، بدون سال) (علیزاده، ۱۳۸۹). فرصت های بالای کسب سود که ناشی از عدم محدودیت در خرید و فروش ارز بوده و وجود این امکان در این اندازه در بازارهای دیگر دشوار است، زیرا اگر تبادل کننده به این نتیجه برسد که فلان ارز در حال صعود است می تواند آن ها بخرد و اگر پیش بینی کند که ارزی در حال سقوط است می تواند آن ها بفروشد. نظیر بازارهای دیگر مانند بازار سهام، با این تفاوت که در بازار فارکس اگر ارزش یک ارزی کاهش یابد، ارزش ارز دیگر افزایش می یابد که فرصتی دیگر برای سود بردن است (فریبرزی، ۱۳۸۹، ص. ۶۶). اهرم معاملاتی^۲ که جزو مهم ترین خصوصیت این بازار است و دسترسی به آن در معامله های ارز خارجی منحصر به فرد است. یعنی یک معامله گر می تواند به واسطه ابزار و ظرفیتی به نام اهرم، سرمایه جهت انجام معامله را تا پانصد برابر مارجین خود افزایش دهد و سود ناشی از آن را جذب کنند (برارپور، ۱۳۹۷). هزینه های پایین معامله ها (مساح، ۱۳۸۶، ص. ۳۲)، نقدشوندگی کم نظیر (پاک مرام و مریم یزدانی، ۱۳۹۰؛ Sager & Taylor, 2006)، معامله با حداقل سرمایه (آریایی، ۱۳۸۷،

ص. ۲۰) حساب‌های آزمایشی رایگان (معلمی، ۱۳۹۵، ص. ۶۹) انجام معامله بدون ضمانت (برارپور، ۱۳۹۷).

۲. پیشینه بررسی فقهی بازار فارکس

با توجه به ماهیت مطالعه تطبیقی این پژوهش و بررسی فقهی کارکردهای بازار فارکس، ملاحظه می‌شود که درباره بازار فارکس و ویژگی‌های آن کتاب و مقالات متنوعی وجود دارد اما در زمینه بررسی فقهی ابعاد و کارکردهای این بازار تعداد مقاله‌ها و کتاب‌ها بسیار محدود است، براین اساس پیشینه بررسی فقهی بازار فارکس را در دو سطح مطرح می‌کنیم، سطح اول بیان مراجع محترم تقلید در خصوص این بازار و در سطح دوم مطالعات محققین با رویکرد فقهی ارائه خواهد شد.

۲-۱. بیان فتوای مراجع تقلید

- مراجع محترم تقلیدی که در پاسخ به استفتاء از بازار فارکس جواب فرموده‌اند:
- آیت‌الله سیستانی در مورد چنین شرکت‌ها و کار در آن‌ها اظهار نظر نکرده و فرموده‌اند: مکلف در این مسأله می‌تواند به مجتهد اعلم بعدی رجوع کند.^۳
  - آیت‌الله خامنه‌ای: مبادله ارزی با ارز دیگر که هم‌جنس هم نیستند، چنانچه منع قانونی در میان نباشد اشکال ندارد و سود حاصله نیز حلال است ولی اعتبار دادن کارگزاران به سرمایه معامله‌گر اگر به‌عنوان قرض دادن به معامله‌گر باشد که قهراً همراه با دریافت سود است، در این صورت چنین معامله‌ای از طرف کارگزار برای معامله‌گر صورت شرعی ندارد.^۴
  - آیت‌الله صافی گلپایگانی: از آنجایی که معامله در بازار مذکور صوری است لذا معامله‌ها واقعه در آن صحیح نیست.
  - آیت‌الله مکارم شیرازی: با توجه به اینکه فارکس شرایط شرعی معامله‌ها را ندارد جایز نیست.

۳. <http://www.sistani.org> / کد استفتاء ۱۰۲۳۴۴۹

۴. همان‌طور که در متن استفتاء مشخص است صحبت از اعتبار دادن می‌باشد. این استفتاء مربوط به بازار فارکس است نه بازار ارز خارجی. چراکه در بازار فارکس بحث اعتبار دادن و شبهه ربا بودن را مطرح می‌کنند.

○ آیت الله نوری همدانی: بازار فارکس و معامله‌های آن صورت شرعی ندارد.^۵

۲-۲. بیان محققان اسلامی در حکم بازار فارکس

معلمی (۱۳۹۵) در کتابی با عنوان «معاملات فارکس»، فارکس را یک بازی برد- باخت دانسته و بر این باور است که رقیبان بزرگ و بی‌رحم با استفاده از بی‌تجربگی تازه‌واردها منجر به ورشکستگی آن‌ها می‌شوند. که به سه دلیل «لزوم رعایت مصالح عمومی کشور»، «رعایت قوانین کشور اسلامی» و «لزوم اجتناب از معاملات غرری» حکم به عدم مشروعیت این بازار کرده است.

قاضی (۱۳۹۸) در کتابی با عنوان «آیت الله سیستانی»، بعد از موضوع‌شناسی بازار فارکس و بیان چگونگی انجام معامله در بازار فارکس، به بیان ۱۱ دلیل «عدم اعتماد به کارگزارهای فارکس و وجود انواع کلاه‌برداری‌ها در بروکرهای فارکس»، «ریسک‌های این بازار»، «ربوی بودن بعضی از انواع اعتباردهی فارکس»، «قمار بودن، صوری بودن و اکل مال به باطل در بازار فارکس»، «ممنوعیت قانونی فارکس»، «خروج ارز از کشور»، «استفاده از ارزهای دیجیتال یا رمزینه»، «عدم پاسخگویی و نظارت بر فعالیت بازار فارکس»، «فقدان اطلاعات جامع و تأثیرگذار در روند بازار و عدم دانش و آگاهی و مهارت لازم افراد»، «طعمه بودن حساب دمو (آزمایشی) برای جذب سرمایه‌گذاران» و «فقدان شفافیت کامل در نرم‌افزار معاملاتی» به بطلان و عدم مشروعیت این بازار حکم می‌دهد.

موسویان و خوانساری (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «اجتهاد چندمرحله‌ای روش استنباط مسائل فقه اقتصادی؛ در خصوص بازار فارکس»، این بازار را در شکل ساده خودش می‌پذیرد و اینکه تمام شرایط شرعی را دارد ولی صورت‌هایی را که دارای اشکال است در چهار دسته برمی‌شمارد و آن‌ها را هرکدام به دلیلی رد می‌کند. گروه اول افرادی که خودشان را به‌عنوان کارگزار معرفی می‌کنند ولی هویت مشخصی ندارند و با ابزارهای مختلف درصدد کلاهبرداری هستند؛ گروه دوم افرادی که هویت مشخصی هم دارند ولی معامله‌ها را به‌صورت صوری انجام داده و در واقع صفحه ترید یا معامله صوری است و پول در امر قاچاق به‌کار گرفته می‌شوند؛ گروه سوم افراد به‌عنوان کارگزار هویت واقعی دارند ولی به‌جای خرید و فروش واقعی ارز معامله‌های آتی نرخ ارز را تعهدی می‌فروشند و

تعهدی می‌خرند و نوسانات آن را در پایان روز تسویه نقدی می‌کنند و گروه چهارم کارگزار هویت واقعی دارد ولی در ضمن با سرمایه گزار شرط می‌کند که پول آن را در زمانی که معامله انجام شود قرض ربوی دهد و بهره دریافت کند.

برابرپور (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین ماهیت و چیستی بازار فارکس و بایسته‌های آن در فقه و حقوق ایران»، می‌گوید: به نظر می‌رسد می‌توان با استناد به قواعد و ملاکات احکام شرعی بر صحت، اصل معامله‌های فارکس را بنابر ارتکازات عقلایی و رویکرد اسلام در احکام معامله‌ها در قالب امضایی و بنابر اصل اولیه صحت معامله‌ها که اکثر فقهای معاصر بدان معتقدند، صحیح دانست. تمهید قواعد و مقررات متقن، تأسیس شرکت کارگزاری مستقیم تحت نظر بانک مرکزی ایران، معرفی بروکرهای معتبر و رگوله، آموزش افراد مستعد در این بازار حرفه‌ای می‌تواند از جمله رئوس مهم کاری در سازمان بورس باشد.

حاجی غیائی فرد و نیکومرام (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی مکانیزم انجام معامله‌ها در بازار ارز جهانی (فارکس) و ارائه مدل پیشنهادی بازار متشکل ارزی مبتنی بر واقعیت اقتصادی کشور»، بیان دارند ورود معامله‌ها مارجینی فارکس در ایران و عکس‌العمل نهادهای قانونی و مراجع دینی در برابر آن موجب شد تا تصویر غلطی از این بازار در کشور ارائه گردد، حال آنکه این فقط شاخه‌ای بازار فارکس بوده و کلیت این بازار بسیار فراتر از معامله‌های مارجینی است.

در نهایت با بررسی‌های انجام‌شده و تجزیه و تحلیل نظر فعالان بازار ارز مشخص شد معامله‌های مارجینی بازار فارکس از نظر شرعی دارای ایرادات جدی است و آنچه می‌تواند برای اقتصاد کشور خصوصاً بازار ارز راهگشا باشد، توجه به آن دسته از فعالیت‌های بازار است که می‌تواند نیازهای مربوط به بخش واقعی اقتصاد را برآورده سازد.

با در نظر گرفتن مجموع اشکال‌های وارد بر کارکردهای این بازار نحوه پاسخ به اشکالات اولاً در قالب دو رویکرد خرد (قرارداد معامله‌گر و کارگزار) و رویکرد کلان (مصلحت حکمرانی) و ثانیاً در دو دسته اشکال‌ها بر ماهیت بازار فارکس و اشکالات بر مقدمات یا الزامات ورود به بازار فارکس به نقد و بررسی عمده دلیل‌های مخالفان مانند عدم اعتماد به کارگزاری‌ها، ربوی بودن بعضی از انواع معامله در این بازار و همچنین تبیین تفاوت بین اعتبار اهرم معامله با قرض پرداخته و در پی اثبات آن هستیم که ادله مطرح‌شده

برای بطلان بازار فارکس، به مشروعیت اصل بازار فارکس خللی وارد نمی‌کند و اگر ایرادی وجود دارد در مقدمات یا الزامات ورود به این بازار است. درنهایت، موانع حقوقی مانند فقدان پیگیری قضایی و عدم امکان اخذ مجوز نیز بررسی می‌گردد.

۳. نقد و بررسی اشکالات فقهی و حقوقی

اگرچه اصل معامله‌های ارزی در دین مبین اسلام صحیح است و فقهای شیعه به صراحت بر مشروعیت این‌گونه معامله‌ها اذعان دارند، امام خمینی (ره) بر این باور است که تمام پول‌های کاغذی از قبیل دلار یا ریال چون مالیت دارند و مکمل و موزون نیستند، معاوضه این پول‌ها به هم‌جنس خود با زیاده، ربا نیست (موسوی خمینی، ۱۴۲۴ق، ج ۲، ص. ۴۸۰) و برخی دیگر مانند نوری همدانی (در ذیل فتاوی امام خمینی) هرچند بین خرید و فروش پول و ارز فرق می‌گذارد، اما درباره معامله‌های ارزی قائل است که خرید و فروش ارز به‌طوری‌که متعارف است، نه به‌قصد ربا و با تبانی قبلی که مستلزم رباخواری باشد، اشکال ندارد. (موسوی خمینی، ۱۴۲۴ق، ج ۲، ص. ۴۸۰).

بنابراین اصل خرید و فروش ارز در بازار فیزیکی به این شکل که معامله‌کننده اگر احساس کند ارزش ارزی در حال افزایش است آن ارز را خریداری کند و هنگامی که ارزش آن افزایش یافت به فروش آن پردازد و از این راه سود ببرد از نظر شرعی هیچ اشکالی ندارد، زیرا تمام شرایط معامله را دارد و در ضمن آن هم هیچ شرطی که مخالف شرع باشد بیان نشده و رخ نداده است، بنابراین شرعاً جایز است.

اما به بازار فارکس اشکال‌های گوناگون فقهی و حقوقی وارد نموده‌اند که در پیشینه این تحقیق در قسمت بیان فتاوی مراجع عظام تقلید و بیان محققان اقتصاد اسلامی به معظم آن‌ها اشاره شد. اکنون به بررسی و نقد این اشکال‌ها می‌پردازیم.

۳-۱. بررسی اشکالات فقهی بازار فارکس و پاسخ به آن‌ها

با مجموع مطالبی که در ماهیت‌شناسی بازار فارکس و ساختار آن و انواع اشکال‌های که بر معامله‌ها آن وارد شده است، کسانی که عدم مشروعیت این بازار را باور دارند و دیدگاه کلی و بنیادی فقه اسلام در مواجهه با بازار فارکس را از باب تطبیق کلی بر جزئیاتش، بطلان این معامله می‌دانند، به این ادله‌ها تمسک می‌کنند:

- **اصل عملی:** از آنجاکه سیره فقیهان اسلام در بررسی موضوعات به‌ویژه در مسائل جدید بر آن است که نخست اصل عملی آن را تبیین و تثبیت می‌کنند تا در صورت نبود دلیل خاص یا تعارض ادله، به آن اصل عملی تمسک نمایند، در زمینه بازار فارکس نیز در ابتدا اصل اولی بیان می‌شود.

اکثر علمای اسلامی با قطع نظر از ادله اجتهادی در باب معامله‌ها، بر این باورند که مقتضای اصل اولی در قراردادهای مالی، فساد معامله است (مراغی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص. ۶) بنابراین در صورت شک در صحت شرعی قراردادهای بازار فارکس، از نظر شرعی اثر مطلوب و مقصود بر آن بار نمی‌شود و بایستی به بطلان آن حکم داد زیرا از یک سو اگر قائل به توقیفی بودن معامله‌ها شویم چون صحت و ترتب اثر، امر توقیفی بوده که به تشریح و تأیید شارع نیازمند است و تشریح، امر حادثی است و به ثبوت شرعی نیاز دارد و اگر در ثبوت آن شک و تردید باشد، اصل اولی عدم آن است و از دیگر سو اگر به عدم توقیفی بودن معامله‌ها معتقد شویم، هرچند اصل بر مشروعیت معامله‌ها است اما ادله دیگر بطلان آن را ثابت می‌کند.

در بررسی این دلیل می‌گوییم: ما هم قبول داریم اصل اولیه در صورت عدم دلیل بر فساد معامله است و این اصل در ابتدا شامل بازار فارکس می‌شود، اما با وجود اثبات شرایط صحت معامله در بازار فارکس و دلایل عام و خاصی که از آیات و اخبار مبنی بر مشروعیت یک بازار با داشتن شرایط صحت شرعی معامله وجود دارد، جای شکی باقی نمی‌ماند تا نوبت به اجرای اصل یادشده باشد و همان‌طور که در علم اصول پذیرفته شده است در مواردی که دلیل اجتهادی بر اعتبار شیئی وجود دارد دیگر زمینه‌ای برای اجرای اصل عملی باقی نمی‌ماند و اصطلاحاً می‌گوییم: «الاصل دلیل (اصیل) حیث لا دلیل».

- **ابهام شرعی:** این دلیل را کسی در بحث بازار فارکس بیان نکرده، موسویان (۱۳۹۷) این اشکال را برای اوراق مشارکت بیان کرده (موسویان، ۱۳۹۷، ص. ۴۲۹) که در اینجا هم می‌تواند تطبیق پیدا می‌کند لذا ما برای غنای ادله مخالفین این اشکال را هم در اینجا مطرح می‌کنیم. بیان اشکال بدین صورت است که این بازار به جهت ناسازگاری با فرهنگ و اعتقادات مردم مسلمان و ابهام‌های شرعی که به همراه دارد، نتوانسته جایگاه مهمی در اقتصاد اسلامی کسب کند. به خلاف بازار بورس که پس از برطرف

شدن ابهام‌های فقهی آن توانسته اعتماد مسلمانان را جلب و به همان اندازه مورد استقبال قرار گیرد، لکن بازار فارکس به دلیل اشکال‌های فقهی اساسی که در این مقاله به صورت متنوع تبیین شده است، هنوز برای بسیاری از مسلمانان محل تردید است و برخی از فقهای بزرگوار ما نظر مساعدی درباره آن ندارند.

در پاسخ به این اشکال باید گفت البته واضح است که «ابهام شرعی» در کنار سایر ادله این بخش از مقاله چندان جایگاهی ندارد، زیرا اولاً اشکال مطرح شده سوای اشکال‌های بعدی، اشکال مستقلی نیست و علت پرهیز متشرعین از این بازار به خاطر اشکال اکل مال به باطل یا صوری بودن یا اشکال‌های دیگری که بررسی خواهد شد، بوده است که ما یک‌یک آن‌ها را بررسی و رفع اشکال خواهیم کرد. ثانیاً به فرض پذیرش آن، باید رفع ابهام نمود و به منابعی که ماهیت این بازار را توضیح می‌دهد رجوع کرد و پس از موضوع‌شناسی و رفع ابهام، حکم شرعی آن را تبیین نمود مانند بورس، بیمه و خیلی از موارد دیگر، نه اینکه به بهانه داشتن ابهام، اصل بازار را از حیطة اعتبار خارج دانست.

- **اکل مال به باطل:** یکی از ضوابط عمومی قراردادها، به مستند آیه شریفه (لا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ) (نساء: ۲۹)، ممنوعیت اکل مال به باطل است. فقیهان مسلمان در موارد زیادی از باب اکل مال به باطل، حکم به حرمت و بطلان معامله کرده‌اند؛ مانند جایی که معامله، موجب تضییع حقوق دیگران شود یا با ضرر و زیان و فریب همراه باشد (مامقانی، ۱۳۱۶ق، ج ۳، ص ۵۰۲) چه واژه «باطل» در این آیه را باطل شرعی بدانیم (اردبیلی، بی‌تا، ۴۲۷) یا باطل عرفی و عقلانی (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ص ۵۶). آنچه در بازار فعلی فارکس اتفاق می‌افتد تضییع حقوق دیگران است (فریرزی، ۱۳۸۹، ص ۷۲). برخی بازار فارکس را یک بازی مجموع صفر می‌دانند، چراکه برای هر دلاری که معامله‌گر در این بازار به دست می‌آورد، معامله‌گر دیگری پولی را از دست داده است. در این بازار پول تولید نمی‌شود پس جمع جبری آن با جمع سرمایه معامله‌گران در این بازار برابر است، اما با توجه به کارمزدی که واسطه و کارگزار دریافت می‌کند جمع جبری بازی منفی می‌شود. گرفتن از سرمایه دیگران تنها راه به دست آوردن پول در این بازار است. مانند بازار سهام نیست که ممکن است همه از بالا رفتن سهمی منتفع شوند (معلمی، ۱۳۹۵، ص ۶۵). به علاوه که در این بازار

گاهی به ازای هر دلار پس‌انداز افراد در حساب، کارگزار ۹۹ دلار قرض و اعتبار به معامله‌گر می‌دهد تا بتواند معامله نماید. البته اگر ارزش فوق شروع به کاهش نماید تا جایی که پس‌انداز معامله‌گر صفر شود، صبر می‌کنند و در همان لحظه کل قرض خود را برمی‌دارند. بدین معنا که معامله‌گر طی مدت معامله، ریسک کاهش قیمت تمام مبلغ حساب، اعم از موجودی خودش و قرض دریافتی کلان را برعهده داشته، به محض کاهش معامله موردنظر، کارگزار از یک نقطه به بعد، صفحه فروش را می‌بندد و تمام ضرر را متوجه معامله‌گر می‌نماید.

آیت‌الله مکارم شیرازی با توجه به این حجم از قرض‌ها، به اکل مال به باطل بودن معامله‌های فارکس اشاره می‌کند و آن‌ها جایز نمی‌داند و بر این باور است این معامله‌ها در واقع نوعی کلاهبرداری است، زیرا هیچ آدم عاقلی در مقابل یک دلار، نود و نه دلار وام بدون سود نمی‌دهد و آن‌ها می‌دانند که در پایان، سرمایه‌های گروه زیادی را با این شگرد می‌ربایند، بنابراین یک معامله عقلانی جدی محسوب نمی‌شود.^۶

هرچند برخی به این دلیل تمسک کرده‌اند اما این اشکال هم وارد نیست؛ چراکه اولاً: دلیل اصلی راه‌اندازی بازار فارکس، تسهیل تبدیل یک ارز به ارز دیگر است که باعث می‌شود شرکت‌های چندملیتی که همواره به مبادله‌های ارزی برای پرداخت حقوق‌ها، هزینه‌های کالاها و خدمات دریافتی از شرکت‌های خارجی و... احتیاج داشته‌اند از این بازار استفاده کنند. ثانیاً: بر فرض که برخی صرفاً به هدف کسب سود اقدام به معامله در این بازار نمایند و بپذیریم که جمع بازی نیز صفر است، صفر بودن یک بازی دلیلی بر حرمت یک بازی نمی‌شود و افراد به انگیزه کسب سود و با داشتن مهارت لازم می‌توانند کسب سود نمایند یعنی هر بازی با جمع صفر مانند پرتاب سکه نیست که از زمره قمار به حساب آید، هرچند که در ادامه ادله رد قمار بودن معامله در بازار فارکس خواهد آمد، ثالثاً باید گفت در بازار ارز مانند بازارهای مالی دیگر نوسانات قیمت و ارزش کالا یا برکه سهام یا جفت ارزها خارج از اراده افراد معامله‌گر خرد به وجود می‌آید و این نوسانات می‌تواند منشأ حقیقی ناشی از رفتارهای حقیقی بازار برخاسته از متغیرهای اصیل اقتصادی مانند رشد یا رکود اقتصادی، نرخ

6. <http://www.shia-news.com>

بهره فدرال رزرو، افزایش یا کاهش تقاضای نفت و سایر موارد باشد یا در مواردی ناشی از متغیرهای سیاسی مثل جنگ یا صلح یا تنش‌های سیاسی بوده و در مواردی هم می‌تواند از نوسانات ناشی از رفتار بانک‌های بزرگ باشد در تمام این موارد معامله‌گر خرد نقشی در این نوسانات و اینکه به نفع یا ضرر او بازار شکل بگیرد نخواهد داشت، رابعاً باید گفت نفس ضرر و زیان و سود ذات بازارهای مالی از جمله بازار سهام، بیمه، اوراق مشتقه است و در تمام موارد مفهوم ریسک و بازده کارکرد اصلی و دلیل اصلی حلیت ورود به این بازارها در مقابل شائبه اکل مال به باطل یا سایر ادله حرمت شرعی معامله است. به عبارتی اگر مفهوم ریسک اقتصادی به لحاظ شرعی پذیرفته شده باشد با همین دلیل و رویکرد در بازار سهام، بیمه و فارکس نیز می‌توان این ورود و این نوع معامله‌ها را صحیح دانست، خامساً دلیلی که برای اعتبار یا همان اهرم ذکر شده است ناشی از نداشتن آگاهی از نحوه کارکرد اهرم معاملاتی است که در ادامه مقاله در مورد اشکال وارد بر آن نیز صحبت خواهد شد، به‌علاوه طیبی، معینی و زمانی (۱۳۹۲) درصدد اثبات زیان الزامی در بازی جمع صفر بازار فارکس بوده‌اند که دلیل زیان معامله‌گران در این بازار را نداشتن اطلاعات بنیادین و فنی، عدم آگاهی از مدل‌های ریاضی و آماری و عدم کنترل احساسات و عواطف می‌داند و از سویی استفاده از اعتبار اهرمی که از یک تا ۱۰۰ برابر سرمایه یا حتی در مواردی بیشتر موجبات زیان آن‌ها را فراهم می‌سازد، به تعبیری اگر الزامات ورود به یک کسب‌وکار فراهم شود این احتمال زیان به حداقل خود می‌رسد.

طبق پاسخ تفصیلی ذکرشده، ادعای کسانی که معتقدند معامله‌های واقع‌شده روی معامله‌های قیمت جفت ارزها، نوعی شرط‌بندی طرفینی و از مصادیق قمار و بردوباخت مالی و نوعی اکل مال به باطل است (قاضی، ۱۳۹۸) هم جواب داده می‌شود مضافاً ادله مستقل رد قماری بودن معامله در بازار فارکس نیز بدین نحو تبیین می‌شود که وقتی مفهوم قمار در لغت و اصطلاح فقها و اکاوی می‌شود می‌بینیم در لغت مؤلفه‌های قمار متشکل از لعب، مغالبه و مراهنه بوده (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص. ۱۱۵) و بسیاری از فقها هماهنگ با نظر ارباب لغت بر این باورند که قمار عبارت است از گرو نهادن بر بازی با آلات قمار (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۲، ص. ۱۰۹) قمار به کسر قاف عبارت است از گروگذاری در بازی با وسایل معروف قمار همان‌گونه که

برخی از اربابان لغت گفته‌اند (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۳۷۱) که برخی قوام آن را مراهنه می‌دانند و برخی دیگر آن را بدون مراهنه صادق می‌دانند اما تمام ایشان اجماع دارند که لعب مقوم اصلی قمار است و اکثر فقها مغالبه را نیز از مقومات قمار می‌دانند و برخی قمار را به شانس تعریف کردن اما آنچه مسلم است در معامله‌های بازار فارکس این تعاریف به هیچ وجه منطبق نمی‌گردد، زیرا افراد با توجه به کسب سود و با آگاهی‌هایی که از تحلیل‌های بنیادین یا فنی (خود یا نماینده‌شان) به دست می‌آورند، وارد این بازار می‌شوند. پس قطعاً در این بازار آلت قمار وجود ندارد و لعب نیست بلکه یک فعالیت اقتصادی جدی دارای غرض عقلانی است و مغالبه نیست، چراکه مغالبه به معنای بردوباخت است و کسی که وارد این بازار می‌شود به فکر یافتن سود است و نه بردوباخت. از سویی بازار به‌عنوان بازیگر سوم است که سود و زیان را به بازی می‌تواند تحمیل کند و بردوباخت با مفهوم قماري ان که متکی بر دو نفر است جایی برای مطرح شدن ندارد؛ ممکن است کسی بگوید: رهان در این بازار وجود دارد؛ در جواب می‌گوییم: آن رهانی که در قمار وجود دارد به معنا گرو گذاشتن وجه معین از سوی دو طرف تا پایان بازی و رسیدن وجه از بازنده به برنده، در معامله‌های بازار فارکس وجود ندارد، زیرا در لحظه هر فردی می‌تواند معامله جدیدی انجام دهد و به تعبیری افراد طرفین معامله مدام در حال تغییر می‌باشند. دلیل بعدی که دلیل نقضی است اینکه معامله‌های مجموع صفر یک‌حالتی است که در بسیاری از معامله‌های جدید و نوآوری‌های مالی از جمله قراردادهای آتی و اختیار معامله را شامل می‌شود که بسیاری از کارشناسان مذهبی و فتوای فقهای بر حلیت این معامله‌های است که اگر بازار فارکس به خاطر جمع صفری بودنش از مشروعیت خارج شود آن بازارها را هم باید از مشروعیت خارج دانست.

بیان آیه الله مکارم شیرازی نیز در بحث ربوی بودن معامله در بازار فارکس نیز در بحث اهرم معاملاتی ذکر خواهد شد.

- **قاعده نفی سبیل:** یکی دیگر از ادله‌ای که در کلام مخالفین به‌صراحت ذکر نشده ولی مخالفین مشروعیت بازار فارکس می‌توانند به آن استناد کنند قاعده نفی سبیل است که از آیه شریفه «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (النساء: ۱۴۱) اخذ شده، هر عقد و ایقاع و قراردادی به حسب طبع اولی‌اش اگر موجب برتری، عزت و شرف

کافر بر مسلمان بشود منفی است و اعتبار شرعی ندارد (بجنوردی، ۱۴۰۱ق، ج ۱، ص. ۳۵۸). امروزه بسیاری از کشورها و قدرت‌ها بر کشورهای دیگر استیلای سیاسی یا اقتصادی دارند و در شرایط تحریمی که برای کشور وجود دارد که هر لحظه ممکن است کشورهای دیگر به قراردادهای خود متعهد نباشند، در حقیقت کسانی که در بازار فارکس وارد شده و مبادرت به خرید و فروش ارز می‌کنند، یک مبادله اقتصادی صرف انجام نمی‌دهند، بلکه با این پیمان، موجب سلطه آنان بر اموال خود می‌شود. این دلیل هم نمی‌تواند عدم مشروعیت بازار فارکس را ثابت کند زیرا که اولاً: دلیل اخص از مدعا است و برای آن دسته از مسلمانانی (مانند کشور ایران) که در شرایط تحریم وجود دارند می‌تواند اثبات مدعی کند نه برای مسلمان بقیه کشورهای اسلامی که کشورشان در شرایط تحریمی نبوده و مبادله‌های ارزی به راحتی انجام می‌شود، لذا نمی‌توان با این دلیل، اصل بازار را از مشروعیت خارج کرد. به بیان دیگر این دلیل ناظر به اصل صحت معامله در بازار فارکس نیست، بلکه ناظر به لوازم این بازار است. ثانیاً، از آنجاکه کشور ایران در حال تحریم است صاحبان این بازارها به افراد داخل ایران، به طور عموم، اجازه ایجاد حساب نمی‌دهند تا فرض تسلط آن‌ها بر اموال صادق باشد. ثالثاً، اکانت داده شده در موارد خاص از طریق کارگزاری‌های داخلی بوده که در هر زمان می‌توان معادل ریالی آن‌ها را دریافت کرد، به عبارت دیگر همان‌طور که صرافی‌ها برای هر مبادله‌ای ارز خارجی یا ریال را از فرد یا شرکت اقتصادی در داخل دریافت می‌کنند و در کشور دیگر معادل ارزی آن را تحویل می‌دهند این رویه نیز با همین دیدگاه برای بازار فارکس هم اتفاق می‌افتد، اگر این مبادله ارزی مصداق قاعده نفی سبیل است در واقع اشکال به وجود صرافی‌ها بوده و باید صرافی وجود نداشته باشد که در دنیای مبادلات امروزی این امر به معنای نبود راه ارتباط مالی با خارج از کشور که پذیرفتنی نیست.

- غرر: یکی از ویژگی‌های فقه اسلام در بخش معامله‌ها، ممنوعیت قراردادهای غرری است، اندیشمندان مسلمان با توجه به ادله‌ای مانند «نهی النبی عن بیع الغرر» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۷، ص. ۴۴۸) برخی از معامله‌ها را به سبب وجود غرر باطل می‌دانند. گفتنی است که غرر به دو معنا است:

الف) غرر، به معنای خطر باشد و بر این باور باشیم که حدیث در مقام ممنوعیت معامل‌ها مخاطره انگیز است، چنان‌که شیخ انصاری تصریح می‌کند: «بهتر این است که بگوییم که این نهی از سوی شارع برای بستن باب مخاطره است، مخاطره‌ای که منتهی به نزاع و اختلاف در باب معاملات می‌شود» (انصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص. ۱۸۲) و نیز قائل شویم در صورتی که یکی از عوضین یا هر دو به‌گونه‌ای باشد که بیع یا پرداخت عوض در مقابل مال، غرری و مخاطره انگیز است یا هرگاه احتمال زیان در معامله چنان باشد که دو طرف نتوانند از پیش تشخیص دهند و از ضرر پرهیز جویند، معامله غرری و در نتیجه باطل است (شعرانی، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص. ۴۲۵). در بازار فارکس باید گفت: هرچند به‌طور کلی در هر تجارتی، میزان مشخصی از خطر و ریسک‌های منتظره و غیرمنتظره وجود دارد، اما چون بازار فارکس یک بازار با نوسانات شدید است، خطرپذیری معامله‌های ارز در این بازار بسیار بالا بوده و بسیار اتفاق می‌افتد که بازار برخلاف آنچه معامله‌گر پیش‌بینی کرده، پیش می‌رود. به‌طوری‌که گاهی معامله‌گر، فقط چند دقیقه بعد از ورود به معامله، به اشتباه بودن آن پی می‌برد و تصمیم به بستن آن می‌گیرد، اما در همین فرصت کم ممکن است با یک ضرر شدید یا سود هنگفت مواجه شود (آریایی، ۱۳۸۷، ۵۲). همچنین این احتمال نیز وجود دارد که کارگزار طرف قرارداد معامله‌گر در بازار فارکس دچار مشکل یا ورشکست شود و باعث شکست معامله‌گر گردد (فریبرزی، ۱۳۸۹، ص. ۷۳). مشکلاتی از قبیل اینترنت ضعیف و کم‌سرعت در برخی از کشورها (موسوی، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۹) باعث می‌شود این بازار را جزء پرمخاطره‌ترین بازارها مالی دنیا بدانیم.

ب) غرر را به معنای فریب بدانیم و قائل شویم که معامله‌ها در بازار فارکس حاوی فریب است. چراکه بسیار اتفاق می‌افتد تازه‌واردها در ابتدا برای آشنایی با معامله‌های فارکس از کاربر مجازی استفاده می‌کنند و پس‌ازآنکه با دیدن نتایج آزمایشی معامله‌های خود به‌صورت مصنوعی در حسابی غیرواقعی، تمایل به این بازار پیدا کرده و بدان اعتماد می‌کنند، وارد این بازار با حساب واقعی می‌شوند و در طول سه یا چهار هفته غالباً نیمی از سرمایه خود را از دست می‌دهند که شاید بیشترین فریب از طرف کارگزاران و واسطه‌ها به آن‌ها وارد می‌شود (معلمی، ۱۳۹۵، ص. ۶۹). چون در این بازار کلاهبرداری وجود دارد و بسیاری از کارگزاران در محیط اینترنتی

این بازار هویت مشخصی ندارند و هدفشان کلاهبرداری از طریق تطمیع مردم است و مال‌باخته هم‌دستش به‌جایی بند نخواهد بود و گروه دیگر کارگزاران هم که هویت مشخص دارند با ارائه گزارش‌ها صوری و غیرواقعی به مشتری اطمینان دروغین می‌دهند درحالی‌که اموال خریداران را در جاهای دیگری مانند قاچاق سرمایه‌گذاری کرده‌اند، این بازار جزو بازارهای غرری است. بله گروه سومی هم هستند که هویت مشخص داشته و حقیقتاً معامله ارز انجام می‌دهند ولی شرط‌هایی در ضمن معامله می‌کنند که آن‌ها خلاف شرع و حرام است. مثلاً شرط می‌کنند اگر معامله‌ای در کار نبود سرمایه را به‌صورت ربوی قرض داده و سود بگیرند، بنابراین کار کردن با چنین بازاری نیز حرام است (فریبرز، ۱۳۸۹، ص. ۷۲). تمام این موارد گویای آن است که خطرات این معامله، و فریبی که در بازار فارکس است بسیار و بیش‌ازحد معمول معامله‌ها در بازارهای دیگر مالی است پس معامله در این بازار باطل است.

این دلیل نیز پذیرفتنی نیست؛ زیرا اگر غرر را به معنای اول بدانیم، اولاً این‌گونه نیست که مخاطرات در این بازار بیشتر از بازارهای دیگر باشد بلکه بازار بورس یا مشتقات مالی دیگر هم دارای این مخاطرات هستند و این باعث عدم مشروعیت آن‌ها نمی‌گردد و ثانیاً شخصی که وارد بازار فارکس می‌گردد مانند کسانی که در بازارهای مالی دیگر وارد می‌شود مخاطرات آن را هم پذیرفته است و ثالثاً معامله‌گران مطلع و افراد آشنا به این بازار به‌خوبی می‌دانند که ابزارهای معامله‌گری به‌نحوی وجود دارد که افراد می‌توانند با مدیریت طمع ذهنی خودشان و پرهیز از سودهای افسانه‌ای همواره با سود منطقی و ضرر منطقی در بازار بمانند و به تعبیری تناسب لازم بین ریسک و بازده برقرار کنند، و اگر غرر را به معنای فریب و کلاهبرداری بدانیم، نفس احتمال کلاهبرداری در هر بازار مالی یا غیرمالی می‌تواند در مقدمات یا الزامات یا متن بازار به نحوی وجود داشته باشد و این صرف احتمال دلیل خارج شدن یک بازار یا دسته‌ای از معامله‌ها از مشروعیت نمی‌شود و ثانیاً کلاهبرداری اشکال بر اصل مشروعیت بازار فارکس نیست، بلکه بر مقدمات و الزامات این بازار است، بنابراین افرادی که وارد این بازار می‌شوند باید غیر از مراعات ضوابط شرعی، با آگاهی از مقدمات و الزامات متعارف ورود به بازار از اتفاقات مالی بد پرهیز کنند.

- ضرر: یکی دیگر از ضوابط عمومی اکثر ابواب فقه به‌ویژه باب معامله‌ها، قاعده نفی ضرر است، اسلام تنها آن گروه از معامله‌ها را تأیید می‌کند که اصل یا شرایط آن، باعث ضرر و ضرار نشود، در غیراین صورت به‌وسیله قاعده نفی ضرر، می‌توان به بطلان اصل آن معامله حکم کرد، یا شرایطی که باعث ضرر می‌شوند را الغا کرد.

غالب سرمایه‌گذاران به دلایل زیر در این بازار ضرر می‌کنند:

۱. اطلاعات مبهم؛ شفافیت اطلاعات از جمله زیرساخت‌های اساسی و راهبردی حکمرانی در هر کشوری محسوب می‌شود. در حقیقت دولت‌مردان برای حکمرانی درست، به دسترسی سریع و دقیق به اطلاعات صحیح و به‌هنگام نیازمند می‌باشند. سرعت‌بالا و پیچیدگی این بازار باعث شده که بسیاری از افراد، سوءاستفاده کرده و با عدم شفافیت اطلاعات، تبعات جدی و ضررهای فراوانی، علاوه‌بر وارد شوندگان بازار، بر کشورها نیز وارد کنند. در بسیاری از کشورها مقررات زیاد و محدودیت‌های فراوانی برای ورود به بازار فارکس در نظر گرفته می‌شود، تا افرادی که در این بازار فعالیت می‌کنند اطلاعاتشان را به‌صورت شفاف در اختیار حاکمیت قرار دهند، تا هم مشکلاتی برای کشور و هم برای واردشوندگان به این بازار ایجاد نکنند (مساح، ۱۳۸۶، ص. ۲۱).

۲. نبود آگاهی کافی از یک‌سو و حرفه‌ای بودن بازار فارکس از سوی دیگر، موجب ضررهای زیادی به وارد شوندگان این بازار می‌گردد، به‌طوری‌که معامله‌گران حرفه‌ای، این بازار را به اقیانوسی از کوسه‌های حرفه‌ای تشبیه می‌کنند که منتظرند ماهی‌های کوچک (معامله‌گران تازه‌کار) وارد آن شوند. چراکه بازیگران اصلی این بازار بانک‌ها، مؤسسات بزرگ سرمایه‌گذاری، شرکت‌های چندملیتی و دیگرانی هستند که شب و روز معامله می‌کنند و نقاط قوت و ضعف این بازار را می‌دانند و به‌راحتی خرده‌پاها و تازه‌واردها را از میان برمی‌دارند (معلمی، ۱۳۹۵، ص. ۶۸).

۳. ضعف زیرساخت‌های فنی و سرعت پایین اینترنت در کشور باعث شده که امکان رقابت با سرمایه‌گذاران کشورهای خارجی که معمولاً بانک‌های بزرگ

می‌باشند، وجود نداشته باشد و این امر هم سبب دیگری برای متضرر شدن در این بازار است (آریایی، ۱۳۸۷، ص. ۵۲).

۴. خروج ارز از کشور؛ بازار فارکس بازار تبادلات ارز بین‌المللی است و در واقع معامله گران در این بازار به خرید و فروش ارز مبادرت می‌ورزند و باعث خروج ارز از کشور می‌شود و از سویی هیچ نهاد قانونی داخلی، بر آن نظارتی ندارد، سرمایه‌های داخلی به جای سرمایه‌گذاری در داخل کشور به خارج از آن منتقل می‌شود و آسیب‌های زیادی به اقتصاد کشور وارد می‌کند. برخلاف اظهارات فعالان این بازار مبنی بر سودآوری آنان در معامله‌های ارزی فارکس و ورود ارز به داخل کشور، در عمل شاهد سرازیر شدن سرمایه‌های ارزی کشور به خارج از آن هستیم (معلمی، ۱۳۹۵، ص. ۹۷)، همچنین مشاهده می‌شود کشورهای دیگری که پیش از ما این بازار را تجربه کرده‌اند به این ضررها اقرار کرده، یا از فعالیت این بازار در کشورشان جلوگیری کرده یا قوانین بسیار سختگیرانه‌ای را وضع نموده‌اند تا باعث ورشکستگی کشورشان نشود. لذا با استناد به قاعده لاضرر، معامله‌های بازار فارکس مشروعیت ندارد.

این اشکال هم بر بازار فارکس وارد نیست، چراکه شفافیتی که در این بازار وجود دارد به مراتب از خیلی از بازارهای دیگر بیشتر بوده و کسی که در این بازار سرمایه‌گذاری می‌کند، حساب سود و زیان خود را به صورت خودکار و لحظه‌ای می‌بیند. بله برخی بازارسازها هستند که به طور عمد با ورود اطلاعات ناصحیح، باعث عدم شفافیت در بعضی از معامله‌ها می‌گردند که این مربوط به الزامات بازار است نه اینکه به مشروعیت اصل بازار اشکال وارد نماید. این اشکال که افراد با نبود آگاهی کامل وارد این بازار شده و متضرر می‌گردند، نیز مردود است؛ زیرا این گونه نیست که تمام کسانی که وارد این بازار می‌شوند - مانند شرکت‌های بزرگ و چندملیتی، بانک‌ها و بسیاری از افراد خرده‌پا که در این بازار متخصص شده‌اند - بدون آگاهی بوده باشد. علاوه بر آنکه اگر اشکال عدم علم و آگاهی وجود داشته باشد، افراد باید اول آگاه شوند و بعد وارد بازار شوند و این بازار مانند تمام بازارهای

دیگر احتیاج به علم و آگاهی دارد. افراد باید با توجه به تحلیل‌های بنیادین و یا فنی خود یا دیگران وارد این بازار شوند و آگاهی خود را بالا ببرند به‌علاوه افراد با استفاده از نرم‌افزارهای مربوط به تحلیل فنی می‌توانند از ابتدا مقدار ریسک خود را مشخص کنند و در صورت اشتباه در پیش‌بینی روند بازار، معامله‌ها به‌طور خودکار در سطح قابل‌قبول ریسک بسته می‌شود و اگر حد سود منطقی را نیز مشابه حد ضرر در ابتدا مشخص کرده باشد، زمانی که قیمت به هدف برسد، معامله نیز به‌طور خودکار بسته می‌شود. درنهایت، برفرض پذیرش این ایراد، اصل بازار همچنان مشروع است و این اشکال به لوازم آن متوجه است. اما اشکال ضعف زیرساخت‌های اینترنتی؛ اولاً این ضعف شامل تمام معامله‌گران این بازار نیست و اکثر شرکت‌های بزرگ و بانک‌ها مبتلابه ضعف زیرساخت نیستند در حقیقت این اشکال مربوط به کشورهایی است که ضعف زیرساخت دارند و نمی‌خواهیم مشروعیت این بازار را فقط برای کشورهای دارای زیرساخت‌های ضعیف ثابت کنیم بلکه مسلمانانی در کشورهای بدون ضعف زیرساخت نیز وجود دارند. ثانیاً هرکه وارد این بازار می‌شود بدین معناست که مقدمات و الزامات بازار فارکس را پذیرفته و اگر مشکلی مثل قطعی برق، اینترنت و یا موارد دیگر به وجود بیاید برعهده شخص معامله‌گر است. ثالثاً اشکال نقضی هم وارد می‌شود که این مقدار از ضرر بیان‌شده در بسیاری از بازارها وجود دارد و هر جوابی که نسبت به اثبات مشروعیت آن بازارها بیان کنید در این بازار هم متصور است. اما اشکال خروج ارز از کشور، در مبانی ممنوعیت قانونی خواهد آمد.

- ربا: یکی از معیارهای ممنوعیت معامله در اسلام، معامله‌های ربوی است. در معامله‌های بازار فارکس، کارگزار برای اینکه قدرت آورده معامله‌گر را بالا ببرد و به او امکان دادوستد در بازار را بدهد به او ضریب اعتباری می‌دهد و آن را یکی از مزایای بازار فارکس می‌دانند. بر خلاف بورس که اهرمی برای معامله‌ها در آن مشابه بازار فارکس در نظر گرفته نشده. بدین‌معنا اگر سرمایه اولیه شخصی ۱۰۰۰ دلار باشد کارگزاران فارکس معمولاً ضرایب اهرمی ۱:۱۰۰ یا ۱:۲۰۰ ارائه می‌کنند. با فرض اینکه کارگزار به این شخص ضریب اهرمی ۱:۱۰۰ را اختصاص دهد، معامله‌گر قادر خواهد

بود تا سقف ۱۰۰/۰۰۰ دلار (سرمایه اولیه $\times$ ضریب اهرمی) اقدام به خرید و فروش زوج ارزهای قابل معامله کند بلکه لازم نیست معامله‌گر از کل این سرمایه مجازی که در اختیار اوست استفاده کند بلکه به هر مقدار که علاقه‌مند باشد می‌تواند در معامله‌های خود به‌کار ببندد (فریبرز، ۱۳۸۹، ص. ۶۷). اما واقع این امر این است که کارگزار مقداری پول به معامله‌گر قرض می‌دهد تا معامله‌گر بتواند به انجام معامله پردازد و بعد از به‌دست آوردن سود در ازای این قرض مقداری از معامله‌گر سود دریافت می‌کند (آریایی، ۱۳۸۷، ص. ۲۱؛ محمدی، ۱۳۸۸، ص. ۹۰).

ایراد ربا را هم در اصل سرمایه‌گذاری می‌توان مطرح کرد که برخی از بروکرهای فارکس در ضمن قرارداد خود با صاحبان سرمایه شرط می‌کنند در زمان‌هایی که معامله‌ای در کار نیست این سرمایه را به‌صورت ربوی به بانک یا مؤسسه‌ای قرض داده و بهره دریافت کنند.

اشکال به اهرم معاملاتی که به‌طور متعدد از سوی برخی منتقدین مورد سؤال قرار گرفته ناشی از عدم دقت در استفاده از تعابیر دقیق اقتصادی است؛ وام (اهرم) در حساب حاشیه‌ای توسط مارجین اولیه (سپرده) شما وثیقه می‌شود. اگر ارزش معامله (موقعیت) به اندازه کافی کاهش یابد، کارگزار از شما می‌خواهد که یا پول نقد بیشتری بگذارید یا بخشی از موقعیت خود را بفروشید یا حتی موقعیت خود را ببندید (مکرا، مارک، بدون سال). در بحث اهرم معاملاتی سوای بحث قرض ربوی یا اعتباری بودن آن، می‌بایست در ابتدا فهم دقیق مسأله انجام پذیرد و بعد نسبت به موضوع درصدد رد یا اثبات حلیت باشیم. در بحث اهرم معاملاتی قدرت معامله‌گری معامله‌گر را کارگزار افزایش می‌دهد به انگیزه دریافت حق کارگزاری بیشتر دقیقه مشابه بازار سهام؛ حق کارگزاری بابت خرید صد میلیون تومانی حتماً بیشتر از خرید یک میلیون تومانی است و هیچ دریافتی دیگری ندارد. البته قابل ذکر است برای اینکه ریسک از بین رفتن دادن این سرمایه واقعی نه مجازی را تحمل نکند با تسویه‌های لحظه‌ای (از مابه‌التفاوت‌های قیمتی اگر معامله‌گر دچار زیان بشود) حق خود را استیفا نماید، امری که دقیقاً در بازارهای آتی کالا یا سکه در بورس کالای ایران اتفاق می‌افتد و کسی دغدغه حلیت یا حرمت را در آنجا ندارد.

از دیدگاه قرض ربوی یا اعتبار بودن می‌توان گفت: اعتبار اهرم معاملاتی که در این بازار داده می‌شود قرض شرعی محسوب نمی‌شود، زیرا قرض عبارتست از تملیک مال به دیگری به این شرط که دریافت‌کننده مال متعهد و ضامن باشد که خود آن مال (مثل) یا قیمت آن را بازگرداند (موسوی خمینی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص. ۲۱). طبق این تعریف هرگونه ارتباط بین قرض دهنده و مال قطع می‌شود و حال آنکه در اهرم اعتباری بازار فارکس، ارتباط میان اعتبار و اعتباردهنده قطع نشده و هر زمان که اعتباردهنده بخواهد می‌تواند ارتباط بین آن اعتبار و گیرنده اعتبار را قطع نماید. یک معامله‌گر فارکس می‌تواند هر زمان بخواهد به‌صورت رایگان از اهرم معاملاتی استفاده کند یا نکند و همان‌طور که ذکر شد بهره‌ای ردوبدل نمی‌شود. این موارد تفاوت‌های ماهوی بین اعتبار اهرم معاملاتی با قرض شرعی و قرض ربوی است به‌عبارت‌دیگر اعتبار اهرمی نه مصداق قرض شرعی است که اشکال بازستاندن کارگزار پیش آید و نه مصداق قرض ربوی است که در آن اشکال اخذ بهره قابل‌طرح باشد، بلکه صرفاً اعتبار کنترل‌شده‌ای برای افزایش توانایی معامله‌گر برای انجام معامله‌ها بزرگتر است و به‌انگیزه عقلایی اخذ حق کارگزاری بیشتر توسط کارگزار است که اعطای این اعتبار را می‌توان در قالب عقد یا ایقاعات از جمله جعله مطرح نمود. شاید فتوای مقام معظم رهبری هم که به‌صورت شرطی بیان کرده‌اند که اعتبار دادن کارگزاران به سرمایه‌ی معامله‌گر اگر به‌عنوان قرض دادن به معامله‌گر باشد، این بازار اشکال دارد؛ اشاره به همین مطلب باشد و در نزد ایشان مسلم نبوده است که این اعتبار به‌صورت قرض است. مضافاً به فرض اینکه این اعتبار به‌عنوان قرض باشد و توهم اشکال ربا پیش آید معامله‌گر می‌تواند از اعتبارش استفاده نکند و احتیاط کند که در این صورت قطعاً شبهه ربا مرتفع می‌شود، چنان‌که برخی از کسانی که وارد این بازار می‌شوند به خاطر ریسک بالای اهرم معاملاتی از آن استفاده نمی‌کنند. درنهایت، اشکال ربا به اصل مشروعیت بازار فارکس وارد نمی‌شود بلکه به لوازم آن برمی‌گردد.

- **صوری بودن معامله:** یکی دیگر از دلایل عدم مشروعیت معامله‌های این بازار، صوری بودن معامله در غالب موارد است به‌نحوی که به اعتراف معامله‌گران این بازار،

تبادلات ارزی به صورت واقعی صورت نگرفته و جنس واقعاً جابجا نمی شود و شخص صاحب مجازی آن ارز است (معلمی، ۱۳۹۵، ص. ۹۵).

آیت الله صافی گلپایگانی فقط به این علت معامله در این بازار را باطل دانسته و می فرماید: «از آنجایی که معامله در بازار مذکور صوری است، لذا معامله های واقعه در آن صحیح نیست».^۷

این اشکال هم وارد نیست، زیرا چنانچه در بخش چگونگی انجام معامله در بازار فارکس بیان شد، معامله گر پس از هر خرید، به همان میزان، ارز مربوطه به او تعلق گرفته و در بانک های جهانی به نام او ثبت می شود و این طور نیست که معامله ها در آن صوری باشد، شخص به صورت واقعی از حساب ارزی یا ریالی خود برداشت واقعی انجام می دهد؛ نکته دوم اینکه در فضای مبادلات پولی بین بانک ها و اشخاص جابجایی فیزیکی انجام نمی شود، بلکه به صورت ترانزنامه ای و حسابداری اختلاف بدهکاران و بستانکاران بانک ها حساب شده و انتقال ها صورت می گیرد که این به نحوه انتقال مانده حساب ها برمی گردد و ربطی به معامله در بازار فارکس که واقعی است، ندارد و در دنیای بانک داری امروز پذیرفتنی و اجتناب ناپذیر است (بله ممکن است کسانی باشند که در این بازار معامله های صوری هم انجام دهند) و اصل بازار را از شرعیت خارج نمی کند.

۲-۳. مبانی ممنوعیت قانونی فارکس

بازار فارکس در ایران قانوناً ممنوع بوده و مبادله ارزهای خارجی فقط توسط نهادهای معین مانند صرافی ها جایز است ادله ای که برای قانونی نبودن بازار فارکس بیان کرده اند از این قرار است:

- **عدم اخذ مجوز:** در بیانیه پلیس فتا به ادله ممنوعیت اشاره کرده و دلیل غیرقانونی بودن فعالیت فارکس در ایران را عدم اخذ مجوز بیان می کند. این اطلاعیه که در تاریخ ۱۳۹۰/۰۱/۱۶ صادر شده، فعالیت تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی فعال در بازار فارکس را غیرقانونی اعلام کرده است. در قسمتی از این اطلاعیه آمده است: «... فعالیت تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی که با معرفی خود به عنوان یکی از فعالان

بازار ارز خارجی (Forex)، فرابورس بین‌الملل و بورس‌های خارجی، هم‌وطنان محترم را ... به سرمایه‌گذاری در این‌گونه فعالیت‌ها دعوت می‌کنند ... غیرقانونی است و هیچ‌گونه مجوزی از بانک مرکزی و سازمان بورس و اوراق بهادار دریافت نکرده‌اند. در واقع هیچ بروکر یا کارگزاری که در ایران مشغول فعالیت است از سازمان بورس مجوز ندارد و فعالیت غیرقانونی دارند و اگر افرادی به این بروکرها مراجعه کنند به‌عنوان معاون در جرم شناخته می‌شوند»

- مغایرت با بند ۱ ماده ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار: طبق بند ۱ ماده ۴۹ قانون بازار اوراق بهادار هر شخص که بدون رعایت مقررات این قانون تحت هر عنوان به فعالیت‌هایی از قبیل کارگزاری، کارگزار/ معامله‌گری، یا بازارگردانی که مستلزم اخذ مجوز است مبادرت نماید، یا فرد را تحت هر یک از عناوین مزبور معرفی کند به حبس تعزیری از یک ماه تا شش ماه یا به جزای نقدی معادل یک تا سه برابر سود به‌دست‌آمده یا زیان متحمل شده یا هر دو مجازات محکوم خواهند شد. با توجه به اطلاق بند ۱ ماده ۴۹ و همچنین ماده ۳۳ از همین قانون که شروع به فعالیت کارگزاری، کارگزاری/ معامله‌گری و بازارگردانی به هر شکل و تحت هر عنوان منوط به عضویت در کانون مربوط و رعایت مقررات این قانون و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی آن است و با توجه به اهداف این قانون که حمایت از سرمایه‌گذاران است برای انجام معامله‌ها در بازار فارکس نیاز به عضویت کارگزاران در کانون مربوط و اخذ مجوز است.^۸

- **عدم پیگیری قضائی:** بسیاری از معامله‌ها در بازار فارکس با کشورهای خارجی است و پشت سر آنها معمولاً قدرت‌ها یا شرکت‌های خارجی هستند که اگر برای یکی از هم‌وطنان مشکلی از نظر حقوقی و قضایی پیش آید و فرد، متقاضی شکایت از آن شرکت‌ها در ایران باشد، به دلیل نبود قوانین بین‌المللی در این زمینه و فقدان نظارت از سوی مجامع بین‌المللی، امکان پیگیری حقوقی و کیفری در داخل کشور و نیز در دادگاه‌ها و محاکم قضایی بین‌المللی وجود ندارد.

- **خروج ارز از کشور:** معامله‌های فارکس موجب خروج ارز از کشور شده و به‌جای سرمایه‌گذاری در داخل کشور و رونق اقتصاد کشور باعث خروج ارز می‌شود.

در جواب از این اشکال‌ها باید گفت: /اولاً، فعالیت در این بازار مانند تمام بازارها و مشاغل احتیاج به اخذ مجوز دارد و گرفتن آن لازم است ولی همان‌طور که واضح است این ربطی به اصل مشروعیت بازار فارکس ندارد و مجوز از باب انتظام و ساماندهی یک فعل در جامعه است. ثانیاً، در جواب از عدم پیگرد قضایی هم می‌گوییم اگر بخواهیم به این احتمال‌ها بازار فارکس را رها کنیم باید روابط بازرگانی و انواع صادرات را با کشورهای دیگر خصوصاً در شرایط تحریمی و مشکلات انتقالات ارزی ترک کنیم. همچنین باید دانست که این بازار هم مانند خیلی از بازارهای دیگر ضوابط مخصوص خود را دارد و فقط معامله‌گران خرد در آن حضور ندارند، بلکه شرکت‌های چندملیتی، بانک‌های بزرگ و... وجود دارند که اگر پایبند به معامله‌های خود نباشند از بازار حذف می‌شوند و عملاً دیگر نمی‌توانند جایگاهی در بازار داشته باشند. ثالثاً، کسی که اشکال خروج ارز را مطرح می‌کند با بحث انتقال‌های مالی و ارزی آشنایی ندارد و در پاسخ‌های قبلی به آن پرداخته شده است. در انتها با اذعان به اینکه این بازار فارکس مخاطرات خاص خودش را دارد و افراد باید با آگاهی کامل وارد این بازار شوند، چنان‌که در بقیه کشورها که فعالیت بازار فارکس را جایز می‌دانند با توجه به این مخاطرات، توصیه‌هایی برای فعالان در این بازار ارائه می‌دهند، همان‌طور که انجمن تجارت آتی ایالات متحده برای جلوگیری از کلاهبرداری و راهنمایی سرمایه‌گذاران توصیه‌های ارائه کرده است.^۹

خلاصه کلام اینکه طبق بررسی‌های انجام‌شده در ماهیت فقهی بازار فارکس می‌توان اصل بازار را مشروع دانست و طبق عدم توقیفیت^{۱۰} در معامله‌ها و تمسک به عموماتی مانند «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده: ۱) و «وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» (بقره: ۲۷۵) مشروعیت هر معامله نوظهوری را اثبات کرد مگر منع شرعی به‌خصوص یا بالعموم داشته باشد (بهادری و جهانگیری، ۱۳۹۸) بله افراد در ورود به این بازار مانند خیلی از بازارهای دیگر باید از اطلاعات کامل برخوردار باشند. اما فتاوی مراجع عظام تقلید درباره بازار فارکس، برخی از ایشان مانند آیت‌الله سیستانی توقف نمودند و برخی مانند مقام معظم

9. <https://www.cyberpolice.ir>

۱۰ مراد از توقیفی بودن این است که عناوین معاملات و احکام آنها متوقف بر بیان شارع هستند و تا از شارع بیانی نرسد، نمی‌توان عنوان و حکمی را در معاملات ایجاد کرد (بهادری و جهانگیری، ۱۳۹۸).

رهبری مشروط به عدم ربا جایز دانسته بودند و برخی مطلقاً جایز ندانسته بودند؛ در برخی از این استفتائات به دلیلی اشاره نشده اما در برخی دیگر که به دلیل اشاره شده، آن ادله در مبانی بطلان بررسی شد و به این نتیجه رسیدیم که اصل بازار ایراد ندارد و ضوابط شرعی معامله‌ها را دارا است.

با توجه به مطالبی که در بررسی فقهی این بازار مطرح شد، سرمایه‌گذاری در بازار فارکس که در اقتصاد جهانی مطرح است و اعتماد گروهی از مردم را به خود جلب کرده، از مشروعیت برخوردار است و سودی هم که از این راه کسب می‌گردد به معامله‌گران آن تعلق می‌گیرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعه جامع و نظام‌مند تعالیم اسلامی در عرصه معامله‌ها نشان می‌دهد، آموزه‌های اسلام نه تنها مانع نوآوری و پیشرفت در عرصه معامله‌ها نیست، بلکه به مقتضای اصول و قواعد اولیه معامله‌ها، صحت معامله‌ها نوظهور را می‌توان استنباط کرد. ضوابط عمومی و اختصاصی مطرح شده از سوی اسلام نیز برای ساماندهی، نظام بخشی و جلوگیری از ظلم و کشمکش احتمالی آینده است. بنابراین اگر اسلام با معاملاتی که منتهی به غرر، ضرر، ربا شده یا با صورتی بودن معامله مخالفت می‌کند، نه از باب تعبد بلکه به خاطر تحقق عدالت و حفظ قراردادهای معین است. بنابراین فعالان بازار فارکس باید توجه داشته باشند که اصل معامله در این بازار ایراد ندارد و در عصر حاضر معامله‌ها در این بازار، دارای مزایای متعددی است که باعث شده برخی از سرمایه‌گذاران به این بازار علاقه‌مند شوند، اما در عمل اشکالاتی در مقدمات و الزامات و لوازم بازار فارکس وجود دارد و از سویی مهارت بالایی موردنیاز برای معامله‌ها و اجتناب از ریسک‌های بالا در این بازار موردنیاز است و در بررسی فقهی معلوم شد فعالیت در این بازار مشتمل بر معامله ربوی، قمار، اکل مال به باطل، صوری، فروش دین به دین یا دیگر موارد ممنوعه در معامله‌ها نیست.

از آنجاکه فقهای اسلام با توجه به مسئولیتی که در جلوگیری از تکسب مقلدین در بازارهای مالی غیر مشروع دارند، با بررسی بازار فارکس، نسبت به انطباق یا عدم انطباق آن با تعالیم اسلامی نظر داده و در حال حاضر برخی از مراجع عظام تقلید این بازار را منطبق

با موازین شرعی ندانسته‌اند و به فراخور اشکال، جواب از این اشکال‌ها مطرح در فتاوا هم بیان شد.

در نهایت توجه به این نکته الزامی است که بحث در این مقاله یک پژوهش علمی است که امید است مورد توجه فقیهان و مسئولان ذی‌ربط برسد و نیز بدیهی است که مقلدین بدون مراجعه به فتاوای مراجع عظام تقلید در مقام عمل، نمی‌توانند به نتیجه این پژوهش عمل نمایند.

ملاحظات حقوقی

- پیروی از اصول حقوقی

تمامی اصول اخلاق در پژوهش در این مقاله رعایت شده است.

- تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

بنابر اظهار نویسندگان، این مقاله مستخرج از رساله پایان‌نامه، رساله و طرح پژوهشی نیست.

کتابنامه

۱. قرآن کریم.
۲. ابن منظور الانصاری الرویفی، جمال‌الدین محمد بین مکرم بی علی ابوالفضل (۱۴۱۴ق). *لسان العرف*. بیروت: دارصادر.
3. Ibn Manzoor Al-Ansari Al-Raifei, J, M, B. A. (1993). *The Tongue*. Beirut: Dar Sader (In Arabic).
۴. اردبیلی، احمد، (بی‌تا)، *زبده البیان فی أحكام القرآن* (چاپ اول). ایران: المکتبه الجعفریه لإحياء الآثار الجعفریه.
5. Ardabili, A. (No Year). *Zubdato al-Bayan fi Ahkam-e- al-Qur'an* (First Edition). al-Maktabato Al-Jaafariya fi ehyae Al-asar-e-al-Jaafariya, Tehran (In Arabic).
۶. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق). *المکاسب المحرمه و البیع و الخیارات (ط - الحدیثه)* (چاپ اول). ایران: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
7. Ansari, M. (1994). *Al-Makasab Al-Muharma va Al-Beie va Al-khiyarat, World Congress of Commemoration of Sheikh-e- Azam Ansari* (First Edition). Iran: World congress honoring Sheikh Azam Ansari. (In Arabic)
۸. آریایی، آناهیتا (۱۳۸۷). *فارکس تحلیل تکنیکال* (چاپ اول). ایران: ناقوس اندیشه.

9. Aryaei, A. (2007). *Forex Technical Analysis* (First Edition). Iran: Naqos Andisheh (In Persian).
۱۰. بجنوردی، محمد بن حسن (۱۴۰۱ق). قواعد فقهیه (چاپ سوم). ایران: عروج.
11. Bojnordi, M, ben H., (1980). *Jurisprudential Rules* (Third Edition). Iran: Aoruj Institute (In Persian).
۱۲. برارپور، ابراهیم (۱۳۹۷). تبیین ماهیت و چیستی بازار فارکس و بایسته‌های آن در فقه و حقوق ایران. پژوهشنامه حقوق خصوصی عدالت، ۱۰(۲۰)، ۹-۲۳.
13. Brarpour, E., (2017). Explaining the Nature and Essence of the Forex Market and its Requirements in Jurisprudence and Iranian law, *Journal of Private Rights of Justice*, 10(20), 9-23 (In Persian).
۱۴. بهادری، مهدی؛ و جهانگیری، محسن (۱۳۹۸). بررسی ادله توقیفی بودن معاملات. مصباح الفقاهه، ۲۱(۲)، ۵۳-۷۵.
15. Bahadri, M; & Jahangiri, M., (2018). Studing the Reasons of Being Limited of Contracts. *Journal of Misbah al-Faqah*, 2(1), 53-75 (In Persian).
۱۶. پاک‌مرام، عسگر؛ و مریم‌یزدانی، مریم (۱۳۹۰). مقایسه بازار فارکس با بازار سهام. بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، ۱۱(۹ و ۱۰)، ۱۳۱-۱۵۰.
17. Pakmaram, A; Maryam Yazdani, M., (2013). Comparison of the Forex Market with the Stock Market, *Journal of Economic Issues and Policies*, 11(9 & 10) (In Persian).
۱۸. حاجی غیاثی‌فرد، محمدحسین؛ و نیکومرام، هاشم (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی مکانیزم انجام معاملات در بازار ارز جهانی (فارکس) و ارائه مدل پیشنهادی بازار متشکل ارزی مبتنی بر واقعیت اقتصادی کشور. مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادار، ۱۰(۳۹)، ۱۳۵-۱۶۹.
19. Haji Ghiasi Fard, M, H; & Nikumram, H., (2018). Study of the Mechanism of Trading in the Global Currency Market (Forex) and Presenting a Proposed Model of the Organized Currency Market Based on the Economic Reality of Iran, *Financial Engineering and Securities Management*, 10(39), 135-169. (In Persian).
۲۰. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه (چاپ اول). ایران: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
21. Horr Ameli, M, ben H., (1988). *Vasayelo Al-shia, Alo-al-Beyt Institute* (First Edition). Iran: Al-Bayt Institute, Peace be Upon Them (In Arabic).
۲۲. شعرانی، ابوالحسن (۱۴۱۹ق). تبصره المتعلمین فی احکام الدین (چاپ پنجم). ایران: منشورات اسلامیة.
23. Shaarani, A, H., (1998). *Tabserato al-Mutalamin fi Ahkme al-Din* (5th Edition). Iran: *Manshorate Eslami*, (In Arabic).

۲۴. طیبی، سیدکمیل؛ معینی، شهرام؛ و زمانی، زهرا (۱۳۹۲). مدل‌سازی اجتناب‌ناپذیری زیان اکثریت معامله‌گران در بازار فارکس با استفاده از نظریه فرایندهای تصادفی. *تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی*، ۳(۱۱)، ۹۹-۱۲۲.
25. Tayyebi, S, K; Moeini, S; & Zamani, Z., (2012). Modeling the Inevitability of the Majority of Traders' Losses in the Forex Market Using the Theory of Stochastic Processes, *Journal of Economic Modeling Research*, 3(11), 99-122 (In Persian).
۲۶. علی بابائی، حسن (۱۳۸۹). *روش‌های کسب درآمد در فارکس* (چاپ اول). ایران: دارالحسنین.
27. Ali Babaei, H. (2009). *Methods of Earning Income in Forex*, Darul Hassanein, Qom, First Edition. (In Persian)
۲۸. علیزاده، نرگس (۱۳۸۹). بررسی تغییرات نرخ ارز و شناسایی روابط بین ارزها در بازار فارکس. *مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادار*، ۱(۱)، ۸۳-۱۰۲.
29. Alizadeh, N. (2009). Review of Exchange Rate Changes and Identifying Relationships Between Currencies in the Forex Market, *Financial Engineering and Securities Management*, 1(1), 83-102 (In Persian).
۳۰. فریبرز، الهام؛ و فریبرز، رضا (۱۳۸۹). *تجارت الکترونیک و برنامه‌نویسی در بورس فارکس* (چاپ اول). ایران: ثلث خراسان.
31. Fariborzi, E; & Fariborzi, R., (2009). *Electronic Commerce and Programming in the Forex Market* (First Edition). Iran: Printery of Mosalase-Khorasan (In Persian).
۳۲. قاضی، محمد (۱۳۹۸). *آیت‌الله سیستانی*. ایران: دفتر آیت‌الله سیستانی.
33. Ghazi, M., (2018). *Ayatollah Sistani*. Iran: Ayatollah Sistani Office (In Persian).
۳۴. مامقانی، محمدحسن (۱۳۱۶ق). *غایه‌الآمال فی شرح کتاب المکاسب* (چاپ اول). ایران: مجمع الذخائر الاسلامیه.
35. Mamqani, M, H., (1905). *Ghayato al-Amal fi Sharhe Ketab al-Makasab*. (First Edition). Iran: Al-Zhakhir Islamic Association.
۳۶. محمدی، علی (۱۳۸۸). *آشنایی با بازار بین‌المللی مبادلات ارز فارکس* (چاپ اول). ایران: آراد کتاب و کهکشان دانش.
37. Mohammadi, A., (1388). *Getting to Know the International Forex Market* (First Edition). Iran: Arad Kitab and Galaxy of Knowledge.
۳۸. مراغی، سید میرعبدالفتاح (۱۴۱۷ق). *العناوین الفقهیه* (چاپ اول). ایران: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

39. Maraghi, S, Mir A, F, (1996). *Al-anavin al-Fiqhiye* (First Edition). Iran: Daftar-e- entesharat-e-eslami Affiliate to Jameehmodarresin Howzeh (In Arabic).
 ۴۰. مساح، محمد (۱۳۸۶). *دادوستد در بازار جهانی ارز؛ مفاهیم و پایه* (چاپ اول). ایران: چالش.
41. Masah, M., (2006). *Trading in the Global Currency Market, Concepts and Basis* (First Edition). Iran: Chalesh Publication (In Persian).
 ۴۲. معلمی، مهدی (۱۳۹۵). *معاملات فارکس* (چاپ اول). ایران: کانون اندیشه جوان.
43. Mohammadi, A., (2008). *Forex Trading* (First Edition). Iran: Kanon Andisheh Javan (In Persian).
44. Moalemi, M., (2015). *Forex Trading* (First Edition). Iran: kanoon-e-andishe-e-javanan Publications (In Persian).
 ۴۵. موسوی، محمود (۱۳۸۷). *مرجع فارکس* (چاپ اول). ایران: مرندیز.
46. Mousavi, M., (2007). *Forex Reference* (First Edition). Iran: Marandiz Publication (In Persian).
 ۴۷. موسویان، عباس؛ و خوانساری، رسول (۱۳۹۵). *اجتهاد چند مرحله‌ای روش استنباط مسائل فقه اقتصادی. اقتصاد اسلامی، ۱۶(۶۳)، ۵-۳۷.*
48. Mousaviyan, S, A; & Khansari, R. (2015). Multi-step ijtehad, the Method of Inferring Economic Jurisprudence Issues, *Journal of Islamic Economics*, 16(63), 5-37 (In Persian).
 ۴۹. موسویان، عباس (۱۳۹۷). *ابزارهای مالی اسلامی* (چاپ هفتم). ایران: سازمان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
50. Mousaviyan, S, A., (2017). *Islamic Financial Instruments* (7th Edition). Iran: Farhang & Andishe-e-eslami Research Institute, (In Persian).
 ۵۱. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۴۲۴ق). *توضیح المسائل (محتسبی)* (چاپ هشتم). ایران: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
52. Mousavi Khomeini, S, R., (2003). *Tozeeh-al-Masael (Mohasha)*. (8th Edition). Iran: Islamic Publishing Office Affiliated with the Community of Teachers of Qom Seminary. (In Arabic).
 ۵۳. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۴۱۶ق). *تحریرالوسیله*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
54. Mousavi Khomeini, S, R., (1995). *Tahriro al-vasila*. Iran: Islamic Publishing Office Affiliated with the Community of Teachers of Qom Seminary (In Arabic).
۵۵. نجفی، حسن (۱۴۰۴ق). *جواهرالکلام فی شرح شرائع الإسلام* (چاپ هفتم). بیروت: دار احیاء التراث العربی.

56. King, M. R., Osler, C., & Rime, D. (2012). Foreign Exchange Market Structure, Players, and Evolution. *Handbook of Exchange Rates*, 1-44.
57. Najafi, H., (1983). *Javahero al- Kalam fi Sharh Al-sharayee Al-eslam* (Seventh Edition). Beirut, Dar al-ehyaae Al-torath Al-Arabi. (In Arabic).
58. Nordstrom, A. (2022). Understanding the Foreign Exchange Market. *Sveriges Riksbank Economic Review*, 1(1), 32-49.
59. Sager, M, J, & Taylor, M, P. (2006). Under the Microscope: the Structure of the Foreign Exchange Market & Quot; *International Journal of Finance & Amp; Economics*, 11(1), 81-95.
60. <https://www.cyberpolice.ir>
61. <https://www.islamquest.net>
62. <https://www.sistani.org>
63. <https://www.cyberpolice.ir>
64. <https://www.islamquest.net>
65. <https://www.sistani.org>
66. <http://www.shia-news.com>
67. <http://www.shia-news.com>

(مقاله دارای پیوست می باشد.)